

واکنش عملکرد و اجزای عملکرد برنج (*Oryza sativa* L.) رقم طارم هاشمی در کشت توأم برنج، اردک و آزولا (*Azolla* sp.)

محمد غروی بایگی¹، همت‌اله پیردشتی^{2*}، ارسطو عباسیان³ و قاسم آقاچانی مازندرانی⁴

تاریخ دریافت: 1391/02/04

تاریخ پذیرش: 1392/08/26

چکیده

به منظور ارزیابی عملکرد و اجزای عملکرد برنج (*Oryza sativa* L.) رقم طارم هاشمی در کشت توأم برنج، اردک و آزولا (*Azolla* sp.)، آزمایشی به صورت اسپلیت پلات در قالب طرح بلوک‌های کامل تصادفی در سه تکرار در مزرعه پژوهشی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری در سال زراعی 92-1391 اجرا شد. در این آزمایش تعداد اردک به عنوان عامل اصلی در چهار سطح (صفر، 400، 800 و 1200 قطعه در هکتار) و منبع کود نیتروژن به عنوان عامل فرعی در چهار سطح (بدون آزولا و نیتروژن، نیتروژن از منبع اوره (50 کیلوگرم در هکتار)، آزولا (500 گرم در متر مربع) و آزولا (500 گرم در متر مربع) + نیتروژن (50 کیلوگرم در هکتار)) در نظر گرفته شد. نتایج حاصل از تجزیه واریانس بیانگر اختلاف معنی‌دار تعداد اردک، منبع کود نیتروژن و برهمکنش آن‌ها از نظر صفات ارتفاع بوته، تعداد پنجه در بوته، تعداد دانه در خوشه و عملکرد شلتوک بود. بر اساس نتایج حاصل از مقایسه میانگین برهمکنش صفات، بالاترین مقادیر ارتفاع بوته (133 سانتی‌متر)، تعداد پنجه در بوته (38 عدد)، تعداد دانه در خوشه (171 عدد) و عملکرد شلتوک (4000 کیلوگرم در هکتار) در تیمار 1200 قطعه اردک در هکتار به همراه آزولا و نیتروژن مشاهده شد. در مجموع نتایج به دست آمده در این پژوهش نشان داد که افزایش تراکم اردک در واحد سطح از 400 تا 1200 قطعه در هکتار به همراه کاربرد آزولا و نیتروژن منجر به افزایش عملکرد و اجزای عملکرد برنج (رقم طارم هاشمی) شد.

واژه‌های کلیدی: خوشه، شلتوک، کشت تلفیقی، کشت زیستی، نیتروژن

مقدمه

480/000 هکتار و میانگین عملکرد آن پنج تن در هکتار است (Agricultural Statistics, 2011; FAO, 2012). در ایران در سال‌های اخیر اثر مدیریت کشاورزی بر خواص خاک و عملکرد محصول به طور گسترده‌ای مورد مطالعه قرار گرفته است (Lopes et al., 2011). همچنین لزوم سلامت محصولات تولید شده در نظام‌های مختلف کشاورزی از نظر وجود بقایای سموم شیمیایی و تأثیر آن‌ها بر سلامت انسان و محیط زیست، سبب شده است تا روش‌های تولید محصولات زارعی و نهاده‌های بکار رفته در تولید آن‌ها بسیار مورد توجه واقع شود (Yu et al., 2005; Flohre et al., 2011). در این میان استفاده از عوامل طبیعی برای مبارزه با علف‌های هرز و آفات و جایگزین کردن کودهای طبیعی به جای کودهای شیمیایی علاوه بر تأمین سلامت انسان و محیط زیست، نقش بسیار مهمی در کشاورزی پایدار ایفاء می‌کند (Lopes et al., 2011).

برنج (*Oryza sativa* L.) یکی از غذاهای اصلی و مهم مردم جهان می‌باشد که میزان تولید جهانی آن در سال 2012 میلادی حدود 718 میلیون تن گزارش شده است. میزان تولید انواع گونه‌های شلتوک کشور حدود 2/4 میلیون تن برآورد شده که 46/3 درصد آن توسط کشاورزان مازندرانی و 24/2 درصد توسط شالیکاران گیلانی تولید شده است. این دو استان ساحلی جمعاً 70/5 درصد از شلتوک کشور را تولید کرده‌اند. همچنین سطح زیر کشت برنج در ایران

1، 3 و 4- به ترتیب دانشجوی کارشناسی ارشد، مربی گروه زراعت و مربی گروه آبیاری دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری
2- دانشیار گروه زراعت، پژوهشکده ژنتیک و زیست فناوری طبرستان، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری
* - نویسنده مسئول: (Email: h.pirdashti@sanru.ac.ir)

نیترژن مورد نیاز برنج می‌باشد که از همزیستی جلبک سبز - آبی *آتابنا آزولی*¹ برخوردار است و به واسطه همین زندگی مشترک، نیترژن هوا را تثبیت می‌نماید (Subba Rao, 1988). این گیاه می‌تواند در صورت فراهم بودن شرایط مناسب سبب افزایش روزانه دو تا چهار کیلوگرم نیترژن در هر هکتار شود که معادل 10 تا 20 کیلوگرم سولفات آمونیوم است (Ghareyazie, 1989; Mohammadi & Azimi Ghalibaph, 2008). ورود آزولا به ایران برای افزایش نیترژن و تثبیت نیترژن در شالیزارها صورت گرفت ولی به دلیل عدم کاربرد صحیح، امروزه خود یک مشکل محسوب می‌شود. در حالی که در کشورهای آسیای جنوب شرقی سال‌هاست که این گیاه علاوه بر انتقال نیترژن هوا به خاک، سبب جلوگیری از رشد علف‌های هرز، جلوگیری از تبخیر آب شالیزار و در نتیجه صرفه‌جویی در مصرف آب می‌شود (Tavasoli and Baghestani, 2006). آزولا با کاهش تبادلات گازی و نوری در شرایط غرقاب، جمعیت علف‌های هرز را کنترل می‌کند. در مطالعه‌ای بیان شده است که استفاده از آزولا به میزان 500 گرم در هر متر مربع به صورت تازه و بلافاصله پس از نشاکاری برنج می‌تواند جمعیت علف‌های هرز را به میزان 50-72 درصد تا 50 روز بعد از نشاکاری برنج کاهش دهد که علت این امر سایه‌اندازی روی سطح آب می‌باشد (Alejar & Aragones, 1989; Ahmadnia & Rafiee, 2008). از سوی دیگر، این گیاه علاوه بر ارزش غذایی بالا، برای اردک بسیار خوش خوراک بوده و در رشد اردک نیز اثر معنی‌دار دارد (Hossain et al., 2002). نتایج آزمایشات نشان داد که در صورت استفاده از کود شیمیایی به همراه آزولا میزان عملکرد برنج نسبت به سایر روش‌های کشت بیشتر است. چون آزولا به همراه کود شیمیایی بیشتر رشد و نمو می‌کند و به دلیل فراوانی جلبک سبز - آبی همزیست با آن، نیترژن هوا را بیشتر تثبیت کرده و آن را به صورت تدریجی و مداوم در اختیار گیاه برنج قرار می‌دهد (Roger et al., 1990).

بنابراین به نظر می‌رسد بهره‌گیری از اردک و آزولا به دلیل سازگاری بسیار مناسب به عنوان عوامل کنترل بیولوژیک در شرایط غرقاب، می‌تواند کشت برنج را به سمت پایداری، ایجاد منبع درآمدی جدید و همچنین تولید محصولی سالم‌تر نسبت به کشت مرسوم سوق دهند (Hasegawa et al., 2005; Lopes et al., 2011). پژوهش حاضر با هدف بررسی واکنش عملکرد و اجزای عملکرد برنج (رقم

بررسی‌ها نشان می‌دهد که استفاده از اردک به عنوان عامل بیولوژیک در بهبود شرایط اکولوژیکی رشد برنج، علاوه بر افزایش تنوع زیستی، فعالیت موجودات زنده خاک، کارایی انرژی و رشد رویشی برنج، باعث بهبود عملکرد برنج نیز می‌گردد (Wang et al., 2006; Li et al., 2008; Lopes et al., 2011). اردک بسیاری از علف‌های هرز کوچک و در حال رشد را که در زیر سطح آب قرار دارند به همراه بذر آنها در خاک، مورد تغذیه قرار داده و با گل‌آلود نمودن آب به کمک منقار و شکل خاص پاهای خود، مانع از رسیدن نور کافی به سطح خاک شالیزار شده و در نتیجه از جوانه‌زنی و رشد مجدد علف‌های هرز در این مزارع به طور چشمگیری جلوگیری می‌کند (Zhang et al., 2009; Flohre et al., 2011). همچنین اردک با تغذیه از حشرات به عنوان یک منبع غذایی، باعث کاهش تراکم و خسارت آن‌ها در شالیزار می‌گردد (Yang et al., 2004; Weiling et al., 2008). علاوه بر این، اردک می‌تواند به عنوان یک منبع درآمد جانبی برای کشاورزان محسوب شود (Xie et al., 2005; Weiling et al., 2008). این روش کشت از نظر بهره‌وری آب نیز کارتر از روش تک کشتی برنج می‌باشد. همچنین تراکم‌های متفاوتی از 225 تا 1200 قطعه اردک در هکتار در شالیزار برای کنترل تراکم علف‌های هرز، آفات و بیماری‌ها توصیه شده است که این موضوع نشان می‌دهد تراکم‌های توصیه شده در واحد سطح بستگی به شرایط آب و هوایی، ارقام برنج و نوع اردک مورد بررسی در آزمایش دارد (Wang et al., 2006; Mohammadi et al., 2013).

استفاده از کودهای شیمیایی در کشت برنج نقش مهمی در افزایش عملکرد و در نهایت، تولید برنج دارد. اگرچه نتایج تحقیقات نشان داده است که استفاده بی‌رویه از این کودها به ویژه اوره مشکلاتی از جمله آلودگی آب‌های زیرزمینی، تجمع مواد آلاینده نظیر نیترات در اندام‌های مصرفی گیاه، کاهش باروری خاک به دنبال از بین رفتن هوموس و مشکلات بهداشتی را به همراه خواهد داشت (Phongpan & Mosier, 2003; Mohammadian, 2005). در این راستا یکی از راهکارهای کشاورزی نوین، استفاده از مواد آلی به عنوان منبع خوب و مناسب برای تأمین عناصر غذایی خاک امری مهم تلقی می‌شود. نتایج آزمایشات نشان می‌دهد که استفاده از کود آلی می‌تواند اثرات مثبتی بر عملکرد دانه برنج و برخی از صفات زراعی مرتبط با عملکرد دانه داشته باشد (Saiee et al., 2010).

آزولا (*Azolla sp.*) یکی از مهمترین موجودات زنده تأمین کننده

جدول 3- برخی از خصوصیات شیمیایی کود ارگانیک هیومیسل
Table 3- Some chemical properties of organic Humisel fertilizers

نوع نهاده	آمینو اسید	اسیدیته	ماده آلی	پتاسیم	نیترژن	فولویک اسید	هیومیک اسید
Type of input	Amino Acid	pH	Organic Matter	K ₂ O (%)	N Organic	Fulvic Acid	Humic Acid
کود هیومیسل							
Humisel	15	11-13	30	5	2	7	13

نیترژن (38 عدد پنجه در کپه)، نیترژن (34 عدد پنجه در کپه)، آزولا (17 عدد پنجه در کپه) و بدون آزولا و نیترژن (15 عدد پنجه در کپه) بود. کمترین میزان تعداد پنجه در کپه در تیمار بدون اردک در آزولا + نیترژن (24 عدد پنجه در کپه)، نیترژن (21 عدد پنجه در کپه)، آزولا (15 عدد پنجه در کپه) و بدون آزولا و نیترژن (13 عدد پنجه در کپه) بود که نسبت به همین تیمارها در 400 قطعه اردک در هکتار به ترتیب حدود (3، 5، 4 و 12) درصد، در 800 قطعه اردک در هکتار به ترتیب حدود (7، 11، 9 و 10) درصد و در 1200 قطعه اردک در هکتار به ترتیب حدود (57، 65، 13 و 15) درصد کاهش داشت (جدول 5). در تحقیقاتی گزارش شده است کمترین میزان تعداد پنجه در کپه در تیمار شاهد در رقم‌های شیروودی، قائم و طارم (به ترتیب 15، 14 و 13 عدد پنجه در کپه) بود که نسبت به همین ارقام در تیمار 800 قطعه اردک در هکتار به ترتیب به میزان 35، 33 و 32 درصد کاهش داشت (Mohammadi et al., 2013). در همین زمینه نتایج مشابهی توسط سایر محققان در رابطه با افزایش تعداد پنجه به دلیل کنترل مناسب آفات و علف‌های هرز در این مزارع گزارش شده است (Hossain et al., 2002; Zhang et al., 2009).

تعداد پنجه بارور: نتایج حاصل از تجزیه واریانس داده‌ها بیانگر اختلاف معنی‌دار اثر تعداد اردک، منبع کود نیترژن در سطح احتمال یک درصد ($p \leq 0/01$) بود، ولی برهمکنش تعداد اردک × منبع کود نیترژن تفاوت معنی‌داری نداشت (جدول 4). بر اساس نتایج حاصل از مقایسه میانگین اثرات ساده تیمارها، تعداد پنجه بارور در تمامی تیمارها با افزایش تراکم اردک در واحد سطح سیر افزایشی داشته و حداکثر تعداد پنجه بارور در تیمار 1200 قطعه اردک در هکتار حدود (22 عدد) به دست آمد. کمترین میزان این صفت در تیمار بدون اردک (16 عدد) بود که نسبت به تراکم 400، 800 و 1200 قطعه اردک در هکتار به ترتیب 12، 18 و 35 درصد کاهش نشان داد.

آزادسازی جوجه اردک‌ها از نوع محلی با سن 20 روز بعد از گذشت 20 روز از نشاکاری انجام گرفت. در ضمن برای جداسازی اردک‌ها و اعمال تیمارها، اطراف مزرعه به وسیله توری‌های فلزی و درون مزرعه به وسیله توری‌های پلاستیکی از یکدیگر جدا گردیدند و روزانه جهت اجبار فعالیت اردک‌ها برای کنترل بهتر تراکم آفات و علف‌های هرز به میزان 30 درصد کمتر از حد مطلوب تغذیه شدند (Mohammadi et al., 2013). همچنین در طول دوره رشد برنج برای مبارزه با آفات از جمله کرم ساقه‌خوار برنج از محلول پاشی سیلیس مایع در دو مرحله پنجه‌زنی و خوشه‌دهی (غلظت سه در 1000)، زنبور تریکوگراما¹ (100 بسته در هکتار)، فرمون‌های جنسی (سه کپسول در هکتار برای هر دوره از سیکل زندگی کرم ساقه‌خوار برنج) استفاده شد.

نمونه‌برداری‌ها برای تعیین عملکرد شلتوک با استفاده از کوادرات، از درون هر کرت با رعایت اثر حاشیه به طور جداگانه بر اساس دستورالعمل موسسه تحقیقات بین‌المللی برنج (IRRI, 2002) انجام گردید. تجزیه واریانس داده‌ها با استفاده از نرم افزار آماری SAS 9.1 (SAS Institute, 2002) انجام و مقایسه میانگین اثرات ساده و متقابل صفات با استفاده از روش آزمون حداقل تفاوت معنی‌دار در سطح احتمال پنج درصد صورت گرفت.

نتایج و بحث

تعداد پنجه: نتایج حاصل از تجزیه واریانس داده‌ها بیانگر اختلاف معنی‌دار در سطح احتمال یک درصد ($p \leq 0/01$) اثر تعداد اردک، منبع کود نیترژن و برهمکنش آن‌ها در تعداد پنجه در بوته (کپه) بود (جدول 4). تعداد پنجه در کپه در تمامی تیمارها با افزایش تراکم اردک در واحد سطح سیر افزایشی داشته و حداکثر تعداد پنجه در کپه در تیمار 1200 قطعه اردک در هکتار به ترتیب در آزولا +

1- *Trichogramma* sp.

جدول 4- میانگین مربعات اثر اردک و منبع کود نیتروژن بر عملکرد و اجزای عملکرد برنج، رقم طارم هاشمی
Table 4- Mean Squares of duck and nitrogen fertilizer source on yield and yield components of rice, Tarom Hashemi

میانگین مربعات (MS)						
تعداد پنجه بارور در بوته	طول خوشه	تعداد پنجه در بوته	ارتفاع بوته	درجه آزادی	منابع تغییرات	
Number of fertile tillers per plant	Cluster length	Tillers per plant	Plant height	df	S.O.V.	
15.43	10.43	47.64	297.08	2	بلوک Block	
71.24**	11.32 ^{ns}	153.79**	301.24**	3	اردک (A) Duck (A)	
2.82	10.16	4.50	6.01	6	خطای اصلی Error a	
360.91**	158.70**	563.46**	3746.94**	3	منبع کود نیتروژن (B) Nitrogen fertilizer source (B)	
4.11 ^{ns}	1.43 ^{ns}	34.74**	71.25**	9	A×B	
1.81	2.51	3.23	8.44	24	خطای آزمایشی Error	
7	7	8	3	-	ضریب تغییرات (درصد) CV (%)	

میانگین مربعات (MS)						
شاخص برداشت	عملکرد شلتوک	عملکرد بیولوژیک	تعداد دانه در خوشه	وزن هزار دانه	درجه آزادی	منابع تغییرات
Harvest index	Paddy yield	Biological yield	Number of grains per panicle	Grain weight	df	S.O.V.
104.17	351039.58	77727.08	60.25	14.08	2	بلوک Block
11.54 ^{ns}	2746136.11**	10502952.08**	1492.38**	109.85**	3	اردک (A) Duck (A)
71.67	190509.02	142143.75	77.47	3.75	6	خطای اصلی Error a
66.40 ^{ns}	3202519.44**	27024368.75**	12664.72**	41.35**	3	منبع کود نیتروژن (B) Nitrogen fertilizer source (B)
11.92 ^{ns}	121987.96*	133918.75 ^{ns}	104.37**	2.13 ^{ns}	9	A×B
24.41	52558.33	119839.60	31.25	1.66	24	خطای آزمایشی Error
10	7	5	4	4	-	ضریب تغییرات (درصد) C.V (%)

* و ** به ترتیب معنی‌دار در سطوح احتمال 5 و 1 درصد، ns نیز عدم معنی‌داری می‌باشد.

Significant at the 5 and 1 percent levels, respectively, ns is the lack of significant. **, *

کمترین میزان این صفت در تیمار بدون آزولا و نیتروژن (13 عدد) بود که نسبت به آزولا، نیتروژن و آزولا + نیتروژن به ترتیب 65، 7 و

همچنین حداکثر تعداد پنجه بارور در تیمار منبع کود نیتروژن مربوط به آزولا + نیتروژن بود که حدود (24 عدد) به دست آمد.

(Mohammadi et al., 2013).

تعداد دانه در خوشه: نتایج تجزیه واریانس نشان‌دهنده تفاوت معنی‌دار بین تعداد اردک، منبع کود نیتروژن و برهمکنش آن‌ها در سطح احتمال یک درصد ($p \leq 0/01$) بود (جدول 4). بررسی برهمکنش تیمارها نشان داد در تمامی تیمارها با افزایش تراکم اردک در واحد سطح میزان تعداد دانه در خوشه سیر افزایشی داشته و حداکثر میزان این صفت در تیمار 1200 قطعه اردک در هکتار و تیمار منبع کود نیتروژن (171 دانه در خوشه) به دست آمد. کمترین میزان تعداد دانه در خوشه در تیمار بدون اردک در آزولا + نیتروژن (140 دانه در خوشه)، نیتروژن (115 دانه در خوشه)، آزولا (73 دانه در خوشه) و بدون آزولا و نیتروژن (78 دانه در خوشه) بود که نسبت به همین تیمارها در 400 قطعه اردک در هکتار به ترتیب حدود (12، 3، 37 و 9) درصد، در 800 قطعه اردک در هکتار به ترتیب حدود (18، 11، 46 و 11) درصد و در 1200 قطعه اردک در هکتار به ترتیب حدود (22، 21، 51 و 15) درصد کاهش داشت (جدول 5). محمدی و همکاران (Mohammadi et al., 2013) بیان نمودند تعداد دانه در خوشه در رقم طارم در تیمار شاهد (95 دانه در خوشه) نسبت به تیمار 400 قطعه اردک در هکتار (127 دانه در خوشه) و نسبت به 800 قطعه اردک در هکتار (132 دانه در خوشه) به ترتیب به میزان 34 و 39 درصد کاهش داشت. حسین و همکاران (Hossain et al., 2002) گزارش نمودند که تعداد دانه در خوشه در کشت توأم برنج- اردک نسبت به تیمار شاهد و کشت خالص برنج (کشاورزی رایج) به طور معنی‌داری افزایش یافت.

طول خوشه: منبع کود نیتروژن در سطح احتمال یک درصد ($p \leq 0/01$) طول خوشه را تحت تأثیر قرار داد، ولی در تعداد اردک و برهمکنش تعداد اردک × منبع کود نیتروژن تفاوت معنی‌داری وجود نداشت (جدول 4). بر اساس نتایج حاصل از مقایسه میانگین اثرات ساده تیمارها، میزان طول خوشه در تیمار تراکم اردک به ترتیب در 1200 قطعه (22/85 سانتی‌متر)، 800 قطعه (22/20 سانتی‌متر)، 400 قطعه (21/38 سانتی‌متر) و بدون حضور اردک (20/61 سانتی‌متر) بود. همچنین میزان این صفت در تیمار منبع کود نیتروژن به ترتیب در آزولا + نیتروژن (25/51 سانتی‌متر)، نیتروژن (24/14 سانتی‌متر)، آزولا (19/44 سانتی‌متر) و بدون آزولا و نیتروژن (17/95 سانتی‌متر) به دست آمد. بالاترین میزان طول خوشه در تیمار تراکم اردک مربوط به تیمار 1200 قطعه اردک در هکتار بود که نسبت به تیمار شاهد از

78 درصد کاهش نشان داد (جدول 6). در گزارش تحقیقات آمده است که تعداد پنجه بارور در کپه ($R^2=0/81$) دارای بیشترین همبستگی نسبت به افزایش تراکم اردک در واحد سطح بوده است (Mohammadi et al., 2013). در همین راستا آزمایش‌های انجام شده توسط ژانگ و همکاران (Zhang et al., 2009) بیانگر نقش بسیار مهم و مؤثر کشت ارگانیک برنج- اردک در بهبود شرایط اکولوژیکی رشد برنج و افزایش معنی‌دار تعداد پنجه و تعداد پنجه بارور به دلیل بهبود خصوصیات خاک، کنترل مناسب آفات، بیماری‌ها و علف‌های هرز در این مزارع دارد. در این آزمایش با افزایش تراکم اردک در تیمار 1200 قطعه اردک در هکتار با بهبود شرایط اکولوژیکی رشد برنج تعداد پنجه بارور نیز به طور معنی‌داری افزایش یافته بود.

ارتفاع بوته: نتایج تجزیه واریانس بیانگر اختلاف معنی‌دار در سطح احتمال یک درصد ($p \leq 0/01$) اثر تعداد اردک، منبع کود نیتروژن و برهمکنش آن‌ها بود (جدول 4). بر اساس نتایج حاصل از مقایسه میانگین برهمکنش تیمارها، میزان ارتفاع بوته با افزایش تراکم اردک در واحد سطح نسبت به تیمار شاهد افزایش داشت و حداکثر ارتفاع بوته در تیمار 1200 قطعه اردک در هکتار و تیمار منبع کود نیتروژن (133 سانتی‌متر) به دست آمد. همچنین کمترین میزان آن در تیمار بدون اردک و تیمار بدون آزولا و نیتروژن (78 سانتی‌متر) به دست آمد (جدول 5). در گزارش تحقیقاتی آمده است با وجود اینکه در مزارع ارگانیک کشت توأم برنج- اردک از سموم و کودهای شیمیایی استفاده نشده بود، ولی نسبت به مزارع کشت رایج برنج تفاوت معنی‌داری از نظر ارتفاع بوته نبود. زیرا اردک در مزارع ارگانیک برنج به عنوان یک ابزار قدرتمند در مدیریت تلفیقی آفات و کنترل علف‌های هرز عمل کرده و باعث کاهش تراکم آفات مثل کرم ساقه- خوار و کرم برگ‌خوار، بیماری‌ها مثل بلاست، شیت بلایت (لکه قهوه- ای) و علف‌های هرز مثل اویارسلام (*Cyperus spp.*)، سوروف (*Echinochloa crus-galli L.*)، بندواش (*Paspalum notatum L.*)، قاشق‌واش (*Alisma plantago-aquatica L.*) و غیره در این مزارع می‌شود (Hossain et al., 2002). همچنین در تحقیق دیگری گزارش شده است که ارتفاع بوته با افزایش تراکم اردک در واحد سطح نسبت به تیمار شاهد افزایش نشان داد و حداکثر آن در تیمار 400 و 800 قطعه اردک در هکتار (به ترتیب برابر با 153 و 156 سانتی‌متر) که نسبت به تیمار شاهد (87 سانتی‌متر) به ترتیب به میزان 43 و 44 درصد افزایش ارتفاع را به خود اختصاص دادند

نسبت به همین تیمارها در 400 قطعه اردک در هکتار به ترتیب حدود (9، 23، 41 و 13) درصد، در 800 قطعه اردک در هکتار به ترتیب حدود (15، 31، 69 و 38) درصد و در 1200 قطعه اردک در هکتار به ترتیب حدود (18، 38، 91 و 57) درصد کاهش داشت (جدول 5).

محمدی و همکاران (Mohammadi et al., 2013) گزارش نمودند میزان عملکرد دانه در واحد سطح در رقم طارم در تیمار بدون اردک (202 گرم در متر مربع) نسبت به تیمار 400 قطعه اردک در هکتار و نسبت به 800 قطعه اردک در هکتار به ترتیب به میزان 48 و 79 درصد کاهش یافت. بررسی‌ها نشان داده است استفاده از اردک به عنوان عامل بیولوژیک در بهبود شرایط اکولوژیکی رشد برنج، علاوه بر افزایش تنوع زیستی، افزایش فعالیت موجودات زنده خاک، افزایش کارایی انرژی و افزایش رشد رویشی برنج، باعث افزایش عملکرد برنج نیز می‌گردد (Wang et al., 2006; Li et al., 2008; Lopes et al., 2011). در همین زمینه یو و همکاران (Yu et al., 2005) با انجام تحقیقاتی در بررسی خصوصیات رویشی و عملکرد ارقام برنج در تراکم 300 قطعه اردک در هکتار نسبت به تیمار شاهد گزارش نمودند خصوصیات رویشی و میزان عملکرد ارقام برنج در واحد سطح، در این تراکم افزایش معنی‌داری نسبت به تیمار بدون اردک داشت.

عملکرد بیولوژیک: بر اساس نتایج تجزیه واریانس داده‌ها عامل تعداد اردک و منبع کود نیتروژن در سطح احتمال یک درصد ($p \leq 0/01$) عملکرد بیولوژیک را تحت تأثیر قرار داده ولی برهمکنش آن‌ها اختلاف معنی‌داری نداشت (جدول 4). بر اساس نتایج حاصل از مقایسه میانگین اثرات ساده تیمارها، میزان این صفت در تیمار تراکم اردک به ترتیب در 1200 قطعه (7600 کیلوگرم در هکتار)، 800 قطعه (7008 کیلوگرم در هکتار)، 400 قطعه (6325 کیلوگرم در هکتار) و بدون حضور اردک (5424 کیلوگرم در هکتار) بود. همچنین میزان این صفت در تیمار آزولا به همراه نیتروژن به ترتیب در آزولا + نیتروژن (8678 کیلوگرم در هکتار)، نیتروژن (6683 کیلوگرم در هکتار)، آزولا (5546 کیلوگرم در هکتار) و بدون آزولا و نیتروژن (5450 کیلوگرم در هکتار) به دست آمد. بالاترین میزان عملکرد بیولوژیک در تیمار تراکم اردک مربوط به تیمار 1200 قطعه اردک در هکتار بود که نسبت به تیمار شاهد از افزایش حدود 40 درصدی برخوردار بود. همچنین بالاترین میزان این صفت در تیمارهای آزولا به همراه نیتروژن مربوط به تیمار آزولا + نیتروژن به دست آمد که نسبت به تیمار شاهد افزایش حدود 59 درصدی داشت (جدول 6).

افزایش حدود 11 درصدی برخوردار بود. همچنین بالاترین میزان این صفت در تیمارهای آزولا به همراه نیتروژن مربوط به تیمار آزولا + نیتروژن به دست آمد که نسبت به تیمار شاهد افزایش حدود 42 درصدی داشت (جدول 6). در تحقیقی گزارش شده است میزان طول خوشه در رقم طارم در تیمار بدون اردک (21 سانتی‌متر) نسبت به تیمار 400 قطعه اردک در هکتار (25 سانتی‌متر) و نسبت به 800 قطعه اردک در هکتار (28 سانتی‌متر) به ترتیب به میزان 19 و 33 درصد کاهش داشته است (Mohammadi et al., 2013).

وزن هزار دانه: بر اساس نتایج تجزیه واریانس عامل تعداد اردک و منبع کود نیتروژن در سطح احتمال یک درصد ($p \leq 0/01$)، اثر معنی‌داری در میزان وزن هزار دانه داشته ولی برهمکنش آن‌ها اختلاف معنی‌داری نداشت (جدول 4). بر اساس نتایج حاصل از مقایسه میانگین اثرات ساده تیمارها، بالاترین میزان وزن هزار دانه در تراکم اردک مربوط به تیمار 1200 قطعه اردک در هکتار بود که نسبت به تیمار بدون اردک از افزایش حدود 27 درصدی برخوردار بود. همچنین بالاترین میزان آن در تیمارهای منبع کود نیتروژن مربوط به تیمار آزولا + نیتروژن به دست آمد که نسبت به تیمار شاهد افزایش حدود 13 درصدی داشت (جدول 6). در مطالعه‌ای محققان بیان نمودند بالاترین میزان وزن هزار دانه متعلق به تیمار 800 قطعه اردک در هکتار (35 گرم) بود که نسبت به تیمار 400 قطعه اردک در هکتار و بدون اردک به ترتیب به میزان 11 و 26 درصد افزایش داشت (Mohammadi et al., 2013). همچنین در تحقیق دیگری نشان داده شد وزن صد دانه در تراکم 400 قطعه اردک در هکتار نسبت به تیمار شاهد به میزان 15 درصد افزایش معنی‌داری یافته بود (Hossain et al., 2002).

عملکرد شلتوک: بر اساس نتایج تجزیه واریانس داده‌ها عامل تعداد اردک و منبع کود نیتروژن در سطح احتمال یک درصد ($p \leq 0/01$) و برهمکنش تعداد اردک × منبع کود نیتروژن در سطح احتمال پنج درصد ($p \leq 0/05$) عملکرد شلتوک را تحت تأثیر قرار دادند (جدول 4). بررسی برهمکنش آن‌ها نشان داد بالاترین میزان عملکرد دانه در واحد سطح در تیمار 1200 قطعه اردک در هکتار و تیمار آزولا + نیتروژن (4000 کیلوگرم در هکتار) به دست آمد. کمترین میزان عملکرد دانه در تیمار بدون اردک در آزولا + نیتروژن (3400 کیلوگرم در هکتار)، نیتروژن (2600 کیلوگرم در هکتار)، آزولا (1777 کیلوگرم در هکتار) و بدون آزولا و نیتروژن (2100 کیلوگرم در هکتار) بود که

جدول 5- مقایسه میانگین برهمکنش اردک و منبع کود نیتروژن بر عملکرد و اجزای عملکرد برنج، رقم طارم هاشمی

Table 5- Mean comparison of interaction duck and nitrogen fertilizer source on yield and yield component of rice, Tarom Hashemi

عملکرد شلتوک	تعداد دانه در خوشه	تعداد پنجه در بوته	ارتفاع بوته	تیمارها Treatments	اردک Duck
Paddy yield کیلوگرم در هکتار (kg.ha ⁻¹)	Number of grains per panicle عدد (Number)	Tillers per plant عدد (Number)	Plant height سانتی متر (cm)		
				منبع کود نیتروژن Nitrogen source	
2100.00 ^{jk}	78.00 ^{ij}	13.33 ^g	78.33 ^g	بدون آزولا و نیتروژن Not Azolla and nitrogen	
2600.00 ^{hi}	115.00 ^{ef}	21.00 ^e	98.16 ^d	نیتروژن Nitrogen	0
1777.00 ^k	73.00 ^j	15.33 ^{fg}	82.33 ^{e-g}	آزولا Azolla	
3400.00 ^{c-e}	140.00 ^c	24.66 ^{cd}	109.70 ^{bc}	آزولا+نیتروژن Azolla+Nitrogen	
2367.00 ^{ij}	85.33 ^{hi}	15.00 ^{fg}	79.66 ^{fg}	بدون آزولا و نیتروژن Not Azolla and nitrogen	
3200.00 ^{c-g}	119.00 ^{de}	22.00 ^{de}	102.70 ^d	نیتروژن Nitrogen	400
2500.00 ⁱ	100.00 ^g	16.00 ^{fg}	83.00 ^{e-g}	آزولا Azolla	
3700.00 ^{a-c}	157.00 ^b	25.33 ^c	111.3 ^{bc}	آزولا+نیتروژن Azolla+Nitrogen	
2900.00 ^{gh}	87.00 ^{hi}	14.66 ^{fg}	80.33 ^{e-g}	بدون آزولا و نیتروژن Not Azolla and nitrogen	
3400.00 ^{c-e}	128.00 ^d	23.33 ^{c-e}	109.00 ^c	نیتروژن Nitrogen	800
3010.00 ^{fg}	107.00 ^{fg}	16.66 ^f	84.33 ^{ef}	آزولا Azolla	
3900.00 ^{ab}	165.00 ^{ab}	26.33 ^c	113.50 ^{bc}	آزولا+نیتروژن Azolla+Nitrogen	
3300.00 ^{d-f}	90.00 ^h	15.33 ^{fg}	82.33 ^{e-g}	بدون آزولا و نیتروژن Not Azolla and nitrogen	
3600.00 ^{b-d}	138.70 ^c	34.66 ^b	114.20 ^b	نیتروژن Nitrogen	1200
3400.00 ^{c-e}	110.00 ^{ef}	17.33 ^f	85.00 ^e	آزولا Azolla	
4000.00 ^a	171.00 ^a	38.66 ^a	133.00 ^a	آزولا+نیتروژن Azolla+Nitrogen	

میانگین‌های دارای حروف مشترک در هر ستون بر اساس آزمون LSD در سطح احتمال 5 درصد تفاوت معنی‌داری ندارند.

Means by similar letter in each column are not significantly different at 5% probability level using LSD test.

جدول 6- مقایسه میانگین اثرات ساده اردک و منبع کود نیتروژن بر عملکرد و اجزای عملکرد برنج، رقم طارم هاشمی
Table 6- Mean comparison of simple effects duck and nitrogen fertilizer source on yield and yield component of rice, Tarom Hashemi

شاخص برداشت (درصد) Harvest index (%)	عملکرد بیولوژیک (کیلوگرم در هکتار) Biological yield (kg.ha ⁻¹)	وزن هزار دانه (گرم) Grain weight (g)	تعداد پنجه بارور در بوته (تعداد در بوته) Fertile tiller per plant (No.plant-1)	طول خوشه (سانتی متر) Cluster length (cm)	عاملها Factors
					تعداد اردک (تعداد در هکتار) Duck (No.ha ⁻¹)
45.41 ^a	5424.20 ^d	26.00 ^d	16.25 ^c	20.61 ^a	0
46.57 ^a	6325.80 ^c	28.08 ^c	18.17 ^b	21.38 ^a	400
47.43 ^a	7008.30 ^b	30.50 ^b	19.25 ^b	22.20 ^a	800
47.52 ^a	7600.80 ^a	33.00 ^a	22.08 ^a	22.85 ^a	1200
					منبع کود نیتروژن Nitrogen source
					بدون آزولا و نیتروژن Not Azolla and nitrogen
48.52 ^a	5450.80 ^c	28.08 ^c	13.75 ^c	17.95 ^d	
					نیتروژن Nitrogen
47.77 ^a	6683.30 ^b	30.00 ^b	22.67 ^b	24.14 ^b	
					آزولا Azolla
47.37 ^{ab}	5546.70 ^c	27.75 ^c	14.75 ^c	19.44 ^c	
					آزولا + نیتروژن Azolla+Nitrogen
43.28 ^b	8678.30 ^a	31.75 ^a	24.58 ^a	25.51 ^a	

میانگین‌های دارای حروف مشترک در هر ستون بر اساس آزمون LSD در سطح احتمال 5 درصد تفاوت معنی‌داری ندارند.
Means by similar letter in each column are not significantly different at 5% probability level using LSD test.

همراه کاربرد آزولا (500 گرم در متر مربع) و نیتروژن (50 کیلوگرم در هکتار) منجر به افزایش عملکرد و اجزای عملکرد برنج (رقم طارم هاشمی) شد. از سوی دیگر، اردک ضمن تغذیه از آزولا موجب کاهش تراکم و در نهایت کنترل آن شد. با توجه به نتایج پژوهش مبنی بر کاهش مصرف کود شیمیایی نیتروژنه و افزایش قابل توجه عملکرد شلتوک می‌توان تیمار 1200 قطعه اردک در هکتار به همراه آزولا (500 گرم در متر مربع) و نیتروژن (50 کیلوگرم در هکتار) را به عنوان بهترین تیمار معرفی نمود. به طور کلی نتایج این تحقیق بیانگر کاهش استفاده از مواد شیمیایی و استفاده از عوامل بیولوژیک (کشاورزی ارگانیک یا حتی المقدور کشاورزی تلفیقی) در راستای تولید محصولات کشاورزی بالأخص برنج می‌باشد که به سلامت محصول تولیدی و حفظ اکوسیستم و پایداری آن توجه دارد.

در مطالعه‌ای عملکرد بیولوژیک رقم طارم در تیمار 800 قطعه اردک در هکتار نسبت به 400 قطعه اردک در هکتار، 21 درصد افزایش و نسبت به بدون اردک 42 درصد افزایش نشان داد (Mohammadi et al., 2013). در تحقیق دیگری یو و همکاران (Yu et al., 2005) با انجام تحقیقاتی در بررسی خصوصیات عملکرد و اجزای عملکرد ارقام برنج در تراکم 250 قطعه اردک در هکتار گزارش نمودند عملکرد و اجزای عملکرد ارقام برنج در این تراکم اردک به طور معنی‌داری افزایش یافته بود.

نتیجه‌گیری

در مجموع نتایج به دست آمده در این پژوهش نشان داد که افزایش تراکم اردک در واحد سطح از 400 تا 1200 قطعه در هکتار به

کشاورزی طبرستان به خاطر حمایت‌های مالی در انجام این پژوهش
صمیمانه تشکر و قدرانی می‌شود.

سپاسگزاری

بدینوسیله از مسئولان محترم پژوهشکده ژنتیک و زیست‌فناوری

منابع

- Alejar, A.S., and Aragonese, M. 1989. *Azolla* microphylla as partial replacement for palay- snail-shrimp-based ration for mallard duck. In: National *Azolla* Action Program. Philippines. p. 221-239.
- Ahmadnia, H.R., and Rafiee, G. 2008. Introduction of *Azolla* plants and its controlling as an invasive plant introduced. In: The First Regional Conference of Local Aquatic Ecosystem in Iran. Islamic Azad University, Bushehr Branch. p. 113-117. (In Persian)
- Agricultural Statistics. 2011. Annual Statistics of Agricultural Crops during 2010-2011 Cropping Season. Ministry of Jihad-e-Agriculture, Iran. 121 pp. (In Persian).
- Esmaili, M., Mobasser, H.R., Heidari Sharifabad, H., Akbarpour Roshan, N.A., and Eftekhari, A. 2006. Study the effect of plant residues treatment and biological weeds control on weed characteristics and agronomic traits in the integrated rice Ratoon (*Oryza sativa*) cropping system. Journal of New Agricultural Sciences 2(5): 1-12. (In Persian with English Summary)
- FAO. 2012. FAO/STATISTICS. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Available online at: WWW.FAO.ORG.
- Flohre, A., Rudnick, M., Traser, G., Tschardtke, T., and Eggers, T. 2011. Does soil biota benefit from organic farming in complex vs. simple landscapes? Agriculture, Ecosystems and Environment 141(1-2): 210-214.
- Gharehyazi, B. 1989. *Azolla* provide the nitrogen for rice farms and its role in the weeds control. Master of Science Thesis in Agronomy, Faculty of Agriculture and Natural Resources, Tarbiat Modarres University. (In Persian with English Summary)
- Goh, B., Song, Y., and Manda, M. 2001. Effect of duck free-ranging density on duck behavior pattern and rice growth and yield under a rice-duck farming system in paddy field. Korean Journal of Environmental Agriculture 20(2): 86-92.
- Hossain, S.T., Ahmed, G.J.U., Islam, M.R., and Mahabub, A.A. 2002. Role of ducks in controlling weeds and insects in integrated rice-duck farming. Bangladesh Journal Environment Sciences 6(2): 424-427.
- Hasegawa, H., Furukawa, Y., and Kimura, S.D. 2005. On-farm assessment of organic amendments effects on nutrient status and nutrient use efficiency of organic rice fields in northeastern Japan. Agriculture, Ecosystems and Environment. 108: 350-362.
- International Rice Research Institute (IRRI). 2002. Find out how the qualities of rice are evaluated and scored in this authoritative sourcebook. Standard Evaluation System for Rice. p. 1-54.
- Kim, H.D., Park, J.S., Bang, K.H., Cho, Y.C., Park, K.Y., Kwon, K.C., and Rhoe, Y.D. 1994. Rice growth and yield response in a rice/duck farming system in paddy fields. Korean Journal of Crop Sciences 39(4): 339-347.
- Li, C.F., Cao, C.G., Wang, J.P., Zhan, M., Yuan, W.L., and Shahrear, A. 2008. Nitrogen losses from integrated rice-duck and rice-fish ecosystems in southern China. Journal of Plant Nutrition and Soil Science 307: 207-217.
- Lopes, A.R., Faria, C., Fernandez, A.P., Cepeda, C.T., Manaia, C.M., and Nunes, O.C. 2011. Comparative study of the microbial diversity of bulk paddy soil of two rice fields subjected to organic and conventional farming. Soil Biology and Biochemistry 43: 115-125.
- Mostafavi Rad, M., and Tahmasbi Sarvestani, Z. 2003. Evaluation of nitrogen fertilizer effects on yield, yield components and dry matter remobilization in three rice genotypes. Journal of Agriculture Sciences and Natural Resources 10(2): 21-31. (In Persian)
- Mohammadian, M. 2005. Study the efficiency of nitrogen fertilizer and its improvement in rice. Final Reports of Research Projects, Rice Research Institute of Iran-Deputy of Mazandaran. 65 pp. (In Persian).
- Mohammadi, Z., and Azimi Ghalibaf, A. 2008. *Azolla* and its role in aquatic ecosystems. In: 2th Conference and Exhibition Community Environment. Tehran University. p. 86-89. (In Persian)

- Mohammadi, M., Pirdashti, H., Aghajani Mazandarani, G., and Mosavi Toghani, S.Y. 2013. Evaluation of duck efficiency as a biocontrol agent on weeds density and diversity in rice-duck farming (*Oryza sativa* L.). Journal of Agroecology 4(4): 335-346. (In Persian with English Summary)
- Phongpan, S., Mosier, A.R. 2003. Effect of rice straw management on nitrogen balance and residual effect of Urea-N in annual lowland rice cropping sequence. Biology and Fertility of Soils 37: 102-107.
- Roger, P.A., and Ladha, K.J. 1990. Estimation of biological N₂ fixation and its contribution to nitrogen balance in wetland fields. 14th International Congress Soil Science. p. 2-10.
- Subba Rao, N.S. 1988. Biofertilizers in agriculture. Second edition. Oxford and IBH Publishing Co. Pvt. Ltd. New Delhi. 208 pp.
- SAS Institute Inc. 2002. The SAS System for Windows, Release 9.0. Statistical Analysis 810 Systems Institute, Cary, North Carolina, USA.
- Shariffar, P., and Hasanpour, Z. 2008. Study the effects of green manures and *Azolla* application on biophysical and agroecosystem sustainability in rice cultivation. In: 3th National Recycling Congress and the use of Organic Resources Renewed in Agriculture. Islamic Azad University, Khorasgan (Isfahan) Branch. p. 106-109. (In Persian)
- Saiee, L., Hashemi Majd, K., Razavipour, T., and Rezaei, M. 2010. Reduction of nitrogen application in paddy fields using enriched compost and subsequent effect on rice yield. In: 5th National Conference on New Ideas in Agriculture. Islamic Azad University, Khorasgan (Isfahan) Branch. p. 111-115. (In Persian with English Summary)
- Tavassoli, R., and Baghestani, M.A. 2006. *Azolla* (a useful plant or a weed). Journal of Zeitoon 167: 1-3. (In Persian)
- Wang, J.P., Cao, C.G., Jin, H., and Liu, F.H. 2006. Effects of rice-duck farming on aquatic community in rice fields. Journal of Scientia Agricultura Sinica 39(10): 2001-2008.
- Weiling, Y., Cougui, C., Jinping, W. 2008. Economic valuation of gas regulation as a service by rice-duck-fish complex ecosystem. Journal of Ecological Economics 4: 266-272.
- Xie, L.Q., Chen, S.G., Liao, X.L., Luo, K., Tong, Z.X., Chen, W.J. 2005. Ecological and economical effect of rice-duck complex system. Journal of Hunan Agriculture Science 4: 93-95.
- Yang, Z.H., Huang, H., and Wang, H. 2004. Paddy soil quality of a wetland rice-duck complex ecosystem. China Journal of Soil Science 35(2): 117-121.
- Yu, S.M., Ouyang, Y.N., Zhang, Q.Y., Peng, G., Xu, D.H., and Jin, Q.Y. 2005. Effects of rice-duck farming system on *Oryza sativa* growth and its yield. Chinese Journal of Applied Ecology 16(7): 1252-1256.
- Zhang, J.E., Xu, R., Chen, X., and Quan, G. 2009. Effects of duck activities on a weed community under a transplanted rice-duck farming system in southern China. Journal of Weed Biology and Management 9: 250-257.